

PVBLIVS FVRIVS SATVRNINVS

În primăvara anului 1969 a fost găsit la Ulpia Traiana, în timpul construirii unui complex alimentar, un fragment de altar epigrafic din marmură de Bucova (fig. 1). Locul descoperirii se află la circa 3 m în exteriorul zidului nordic și la circa 45 m depărtare de colțul de NV al orașului antic¹. Piatra a intrat în inventarul muzeului din Deva și e expusă în muzeul arheologic din Sarmizegetusa².

Fragmentul păstrat are înălțimea de 65 cm, lățimea de 31 cm și grosimea de 23 cm, cimpul inscripției fiind înalt de 50 cm și lat de 18 cm. S-a păstrat începutul primelor 10 rinduri, literele din r. 1 având înălțimea de 40 mm, cele din r. 2 de 33 mm, cele din r. 3 de 29 mm, iar începând cu r. 4, 22 mm. Nu întâlnim ligaturi, iar cuvintele nu sînt despărțite nici prin spații, nici prin puncte; se poate presupune și admite același lucru despre restul pierdut al inscripției.

Frinturile de cuvinte păstrate ne duc cu gîndul la altarul (fig. 2 a, b) provenit tot de la Sarmizegetusa și publicat de C. Torma în anul 1863³, republicat de Mommsen în CIL III 1412 și apoi de Domaszewski (CIL III 7902=ILS 7155). Textul inscripției CIL III 7902 este:

[Dis] faventibus et co[n/c]ordia imp(eratorum) evenit qu[od] a primo adventu | suo P(ublius) F(urius) S(aturninus) leg(atus) Augusto[r(um)] |⁵donec provincia de|ceder(et) ita singulos un[i]versosq(ue) benig(ni)tate sua | tractarit oneribus etiam | rel[e]vaver[it] n(omini) felicis-sim(o) |¹⁰ et praeci[p]uis virtuti[b(us)] | eiu[s] obs[er]v[er]icta simul [e]t | de[v]ota provincia.

Ultimele rinduri au fost citite astfel de către Torma:

DE/OTA · PROVINCIA · FI
RI /// ABAT
GERM · P

¹ V. planul la C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, București, 1962, pl. II.

² Conducerile ambelor muzee hunedorene mi-au pus la dispoziție descoperirea spre publicare, fapt pentru care le exprim din nou cele mai vii mulțumiri.

³ C. Torma, *ErM*, II, 1863, p. 129—130. Altarul a fost descoperit la Hunedoara în 1863, Torma (p. 130) afirmînd că a fost cu siguranță adus de la Ulpia Traiana de către foștii stăpîni ai cetății Hunedorii (cf. *AEM*, IV, 1880, p. 135, n. 26). Cu toate acestea în CIL III 1412 apare ca provenind de la Aquae (Călan), greșeala fiind îndreptată în CIL III 7902. Piesa se află în lapidarul muzeului din Cluj.

de unde întregirea: *devota provincia fie/ri curabat Germanico praeside*. Domaszewski a văzut pe mulajul (*ectypum*) trimis de Torma (în CIL, III 7902):

DE/OTA · PROVINCIA · FI

/I/ // A/AI · ///

/CERM · D

abținându-se de la întregiri după *provincia*⁴.

Citind cu atenție primele 12 rinduri, surprinde construcția absurdă a frazei, dar nu din pricina prezenței lui *evenit*, cum i s-a părut lui Mommsen⁵, ci a lipsei unei propoziții consecutive cerute de *ita* din r. 6. *N(omini) felicissim(o)* sună destul de ciudat, pentru a nu mai vorbi de faptul că atașarea epitetului *felix* într-o inscripție oficială unei persoane care nu face parte din familia imperială e ceva neobișnuit. Toate aceste inconveniente dispar dacă citim în r. 9 *V* în loc de *N*. În afară de această legătură între *V* și *T* mai întâlnim în r. 1 *T+I*, în r. 2 *N+I*, în r. 8 *T+R*, *I+A+M*, în r. 9 probabil *I+T*, sigur *I+M+A*, iar în r. 11 *E+T*. Se pare că în r. 13 se poate vedea *///IA/* ACAT și propun a se citi în r. 12–13: *devota provincia ei [grat]ia[s] agat*⁶. După r. 14 cu GERM *P*, căruia nu-i găsesc nici o întregire convenabilă, s-ar putea să mai fi existat încă un rind. Textul inscripției după toate corectările aduse este:

[Dis] faventibus et con/[c]ordia imp(eratorum) evenit qu[od] a primo adventu | suo P(ublius) F(urius) S(aturninus) leg(atus) Augustor(um) |^b donec provincia de/ceder(et) ita singulos un[i]versosq(ue) benigni(tate) sua | tractarit oneribus etiam | vel[e]vaver[it] ut felicissim[a] |¹⁰ et praeci[p]uis virtuti[b(us)] | eius obs[er]v[er]icta simul [e]t | devota provincia ei | [grat]ia[s] agat. . . . / . . . Germ(. . . .) p(. . . .)

Traducere:

„Cu ajutorul zeilor și prin buna înțelegere dintre împărați s-a întâmplat ca P. Furius Saturninus, legat al (celor doi) Auguști, din prima clipă a sosirii sale pînă la plecarea din provincie, să-i trateze pe fiecare în parte și pe toți laolaltă cu atîta bunăvoință și chiar să le ușureze astfel poverile, încît prea fericita provincie, îndatorată aleselor lui virtuți și în același timp devotată, să-i aducă mulțumiri”.

Inscripția descoperită în 1969 la Ulpia Traiana are un text aproape identic cu CIL, III 7902 (fig. 3)⁷. Prescurtările sint altele; de menționat că nomenul și cognomenul personajului în r. 4–5 și cuvîntul *benignitate* în r. 9 au fost scrise în întregime. O nepotrivire în text apare în r. 6, unde între VINCIA și DECEDE răminind loc pentru circa 10 litere, se poate întregi *Dacia Super(iore)*⁸.

Dis fav[ent]ib(us) et con[/cordia [imperator(um)] | evenit q[uod] a primo ad[/ventu su[o] P(ublius) Furius Saturni]/^bnus leg(atus) A[ugustor(um)] donec pro[/vincia [Dacia Super(iore)]

⁴ Mommsen (CIL, III 1412), după ce respinge lectura dată de Torma rindului 14 și o lectură proprie *Germ(isarae) p(ositum)*, propune *Germ(anus) p(osuit)*.

⁵ CIL, III 1412.

⁶ Cf. CIL, III 987 (Apulum): *grat[ia]s age(ns)*; Tac. Ann., XV, 20: in sua potestate situm, an pro consulibus, qui Cretam obtinuisent, *grates agerentur*; Ann., XV, 22: Mox auctore principe sanxere ne quis ad concilium sociorum referret *agendas* apud senatum pro praetoribus prove consulibus *grates* Cu cele două citate din Tacitus am făcut o aluzie și la natura inscripției, care va fi discutată în paginile următoare.

⁷ Tot două inscripții cu același text i-au fost dedicate lui Q. Marcius Turbo, de data aceasta de către Colonia Ulpia Traiana (CIL, III 1462, 1551). Prima, descoperită la Cîrnești lângă Ulpia Traiana, a fost trimisă de Ariosti la Viena, a doua, găsită la Caransebeș, se află acum în muzeul din Timișoara, ambele provenind însă, după părerea comunicată de prof. I. I. Russu, din Ulpia Traiana.

decede]/ret ita s[ingulos universos]/que ben[ignitate sua tracta]/rit on[eribus etiam releva]/¹⁰ver[it ut]

Cu aceasta numărul inscripțiilor din Dacia în care e pomenit P. Furius Saturninus se ridică la opt.

1. Dacia, VII—VIII, 1937—40, p. 344 (Germisara): *Aesculapi(o) | et Higiae | sacrum | P(ublius) Furius |⁵ Saturninus | leg(atus) Aug(usti) pr(o) | pr(aetore)*.

2. *ActaMN*, III, 1966, p. 452—453 (Poiana, jud. Hunedoara): *[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) | pro salu[te] P(ublii) Furi[us] Saturnini leg(ati) |⁵ Aug(usti) pr(o) pr(aetore) P(ublius) Ael(ius) Maximian(us) | [dec(urio) col(oniae)]*.

3. — CIL III 1171 (Apulum): *Imp(eratore) Caes(are) | M(arco) Aur(elio) Ant(onino) Aug(usto) III et | Im(p(eratore)) Caes(are) | L(ucio) Aur(elio) Ver(o) Aug(usto) II co(n)s(ulibus) |⁵ per leg(ionem) XIII G(eminam) sub cur(a) | P(ublii) Furi(i) Saturnini leg(ati) | pr(o) pr(aetore) co(n)s(ulis) des(ignati)*.

4. — CIL III 943 (Brucla): *P(ublio) Furio | Saturnino | co(n)s(uli) P. Ael(ius) | Maximianus |⁵ dec(urio) col(oniae)*.

5. — CIL III 1460 (Ulpia Traiana): *P(ublio) Furio | Saturnino | leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) | co(n)s(uli) |⁵ Co[l(onia)] Dac(ica) | Sarmiz(egetusa)*.

6. — CIL III 1177 (Apulum): *P(ublio) Furio | Saturnino | leg(ato) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) co(n)s(uli) | Col(onia) Dac(ica) Sarmiz(egetusa) |⁵ praesidi | dignissimo*.

7. — CIL III 1412 = 7902 = ILS 7155, discutată mai sus.

8. — Altarul publicat în aceste pagini, provenind tot de la Ulpia Traiana.

Se știe⁹ pe baza inscripțiilor 3, 4, 5, 6 că P. Furius Saturninus a fost *consul suffectus*, exercitându-și magistratura în 161, în timp ce guverna provincia¹⁰. Lucrul se explică prin noua importanță pe care o dobîndește în acești ani Dacia în apărarea acestei părți a Imperiului. Atacurile barbarilor din 157—158 au fost pentru romani un semn prevestitor de crunte înclștări pe Dunărea de mijloc. De la designarea în calitate de consul ordinarius pe anul 159¹¹ a lui Statius Priscus, care-i respinsese pe iazigi, guvernarea Daciei Superior primește mare însemnătate în carierele rapide de *virii militares*¹². După Jung¹³ guvernarea lui P. Furius Saturninus reprezintă începutul transformării Daciei din provincie pretoriană în provincie consula-

⁹ Prescurtarea SVPER apare și în diplomele CIL, XVI 108, 109 etc.

¹⁰ După publicarea diplomei de la Gherla (C. Daicoviciu — D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 63—70; *ActaMN*, I, p. 163—177), P. Furius Saturninus nu mai poate fi socotit legat al Daciei Apulensis (A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, Budapesta, 1944, p. 35—36; J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 14—15), ci al Daciei Superior (M. Macrea, *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 156).

¹¹ Mommsen, *Römisches Staatsrecht*², I, p. 516, n. 2; Jung, *Fasten*, p. 14—15; J. Weiss, *RE* VII (1910), 368; Stein, *op. cit.*, p. 35; Groag, *PIR* III, F 583. Primul exemplu cunoscut este consulatul lui P. Pactumeius Clemens în 138, în timpul guvernării Ciliciei (CIL, VIII 7059; cf. Mommsen, *Res gestae Divi Augusti*³, p. 179), decernat întimplător, datorită meritelor personale ale guvernatorului și nicidecum importanței provinciei sale. Ceea ce e întâmplare în Cilicia devine regulă în cazul legatului leg. III Augusta, chiar înainte ca Numidia să devină provincie propriu-zisă în timpul lui Septimius Severus (B. E. Thomasson, *Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas*, I, Lund, 1960, p. 83). Datorită importanței militare a Numidiei în sec. II, se obișnuia ca legații leg. III Aug. să fie designați consuli (începînd din 110 e.n.) și chiar să-și exercite magistratura în timp ce se aflau în Numidia, începînd din 162 e.n. (Thomasson, *op. cit.* I, p. 90; II, *passim*). Și Pertinax a fost consul în timpul guvernării unei provincii (*HistAug*, Pertinax, 3). Asupra cumulului de magistraturi cf. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*³, I, p. 513—517.

¹² Stein, *op. cit.*, p. 27—28.

¹³ Lucrarea lui Birley, *Senators in the Emperor's service*, în *Proceedings of the British Academy*, London, 1953, nu mi-a fost accesibilă. Principalele idei le-am găsit în Thomasson, *op. cit.*, I, p. 94.

¹⁴ Jung, *op. cit.*, p. 15.

ră¹⁴. Hüttl¹⁵ îl scoatește pe bună dreptate pe P. Furius Saturninus urmaș nemijlocit al lui Statius Priscus; greșește însă spunând în aceeași frază că inscripțiile care-l privesc ar data toate din 161, anulând astfel orice posibilitate de a-și dovedi prima observație. În inscripțiile înșirate mai sus Saturninus poartă următoarele titluri: 1, 2, — leg. Aug. pr. pr.; 3 — leg. Aug. pr. pr. cos. des.; 4 — cos.; 5, 6 — leg. Aug. pr. pr. cos.; 7, 8 — leg. Augustor.

Singura inscripție sigur datată în 161 și anume după 7 martie¹⁶ este nr. 3, consuli eponimi fiind M. Aurelius și L. Verus. Datarea inscripției 3 lasă deschise trei posibilități: a) designarea lui Saturninus în calitate de *consul suffectus* în toamna (probabil în octombrie) lui 160 împreună cu consuli ordinari pentru prima jumătate a lui 161; b) designarea lui în ianuarie 161 pentru a doua jumătate a lui 161; c) designarea lui Saturninus în toamna lui 161 pentru prima jumătate a lui 162¹⁷.

Vom examina pe rând cele trei posibilități.

a) Inscripția 3 a fost așezată în martie—aprilie 161, deci în timpul magistraturii primei perechi de *consules suffecti* sau, poate, în ultimele două luni ale consulatului lui M. Aurelius și L. Verus¹⁸. Saturninus tot mai avea timp să-și exercite consulatul în mai-iunie. Inscripția 4 poate fi așezată chiar în timpul consulatului, iar 5, 6 în timpul consultului sau după el¹⁹, în orice caz în 161. Inscripțiile 7 și 2 au fost așezate cind Saturninus nu era consul designatus, deci înainte de octombrie 160. În ce privește 7 și 8, evident mai târziu decât 5 și 6, absența magistraturii de consul se poate explica prin sublinierea funcției de guvernator ca atare pe toată perioada guvernării provinciei și nu a unui moment din timpul guvernării.

b) Inscripția 3 a putut fi așezată în perioada 7 martie—1 noiembrie, dată la care intra în magistratură ultima pereche de *consules suffecti*. Inscripția 4 datează probabil din timpul consulatului, iar 5 și 6 de la sfârșitul lui 161, cel târziu începutul lui 162; 7 și 2 au fost așezate cel târziu la sfârșitul lui 160.

c) Designarea avind loc în octombrie 161, consulatul poate fi situat în martie-aprilie sau mai-iunie 162. Inscripția 3 datează deci din octombrie-decembrie 161, iar 4, 5, 6, 7, 8 din mai-iunie sau din lunile următoare. Inscripțiile 7 și 2 au fost așezate înainte de octombrie 161.

Posibilitatea c) mi se pare a fi doar teoretică. Dacă admitem împreună cu Jung²⁰ că Saturninus pomenit de Lucian²¹ în timpul războiului partic este identic cu fostul legatus al Daciei, el tre-

¹⁴ Între 162—167 trebuie să-l încadrăm și pe legatul încă necunoscut din CIL, III 1465:*dio*....*i leg. Aug. pr. pr. provinciae Dac. cos.*..... și nu între 119—157 (cum îl datează Stein, *op. cit.*, p. 27). Nu constituie un impediment titlul *leg. Aug.*, care apare și la P. Furius Saturninus în CIL, III 1460, eroarea fiind explicabilă în provincie, în primii ani ai primei domnii colective.

¹⁵ W. Hüttl, *Antoninus Pius*, II, Praga, 1933, p. 80.

¹⁶ Liebenow, *Fasti cons.*, p. 23; Stein, *op. cit.*, p. 35; Degraffi, *Fasti cons.*, p. 45.

¹⁷ În ce privește datele de designare a consuliilor cf. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, I, p. 588—589 și însemnările corectări aduse de Thomasson, *op. cit.*, I, p. 80—93. O bună paralelă o constituie cazul lui D. Fonteius Frontinianus în Numidia, prezentat după Thomasson, *op. cit.*, II, p. 178—180 și Groag, *PIR* III, F 472. CIL, VIII 4203, 20144, 2353, 4582: *leg. Aug. pr. pr.*, prima dintre inscripții fiind datată în 160. *Bulletin archéologique du comité des travaux historiques*, Paris, 1932—1933, p. 432—433; CIL, VIII 4589, 18065, 2738, 2739: *leg. Aug. pr. pr. cos. design.*, prima inscripție fiind datată între 7 martie—10 decembrie 161. Designarea a avut loc în toamna lui 161 (Thomasson, *op. cit.*, II, p. 179). CIL, VIII 2740: *consulis leg. Augustor. pro pr.*; CIL, VIII 4599: *leg. Aug. pr. pr. consuli*; CIL, VIII 4232: *consularis*. Consulatul cade în prima jumătate a lui 162 (Thomasson, *op. cit.*, II, p. 180).

¹⁸ Despre *nundina consularia* în această epocă cf. Henzen, *Eph. Ep.* I, 1872, p. 197: *nundina tamen bimestria magis magisque videntur invaluisse*. Raționamentul, a fost făcut presupunând *nundina bimestria*, dar se poate ușor acomoda unor puțin probabile *nundina trimestria* sau *quadrimestria*.

¹⁹ cf. I. I. Russu, în *Acta MN*, III, 1966, p. 452—453.

²⁰ Jung, *op. cit.*, p. 15.

²¹ Lucian, *Quomodo historia scribenda sit*, 21.

buie să fie plecat în Orient împreună cu L. Verus în primăvara lui 162²⁹. Dacă îi dăm dreptate lui Premerstein²⁸, după care Saturninus din războiul partic este P. Vigellius Saturninus, fost legat al leg. V Macedonica, P. Furius Saturninus tot nu pare a fi primit consulatul prin cumul decât pentru a fi folosit cât mai repede acolo unde era nevoie de un consular și anume în locul vreunui dintre cei plecați cu L. Verus. În ambele cazuri P. Furius Saturninus se mai află în Dacia cel mult la începutul anului 162. Se poate, deci, afirma cu destulă siguranță că P. Furius Saturninus și-a exercitat consulatul în 161³⁰, mai probabil în a doua jumătate a anului, și că este atestat în Dacia și în anul 160. Acum ne putem mai greu îndoi de prezența lui în Dacia și în 159³¹.

Inscripțiile 7 și 8 pun din nou în discuție conciliul provincial al Daciei. În opoziție cu părerile mai vechi³², Acad. C. Daicoviciu²⁷ dovedește că instituția *concilium III Daciae* apare numai pe vremea lui Severus Alexander. În ce privește inscripția 7, Mommsen³³ și după el alții³⁴ atribuie așezarea ei hotărârii conciliului celor trei Dacii. Acad. C. Daicoviciu respinge această explicație afirmând că „acel *concilium* provincial. . . . nu putea fi decât doar al Daciei Superior, dar și acesta e cu totul nesigur”³⁵.

Se pare că este în adevăr vorba de conciliul Daciei Superior, chiar dacă aceasta nu mai este nicăieri atestat. Prin *provincia* nu se pot înțelege numai unii provinciali, ci toate comunitățile de provinciali reprezentate într-un conciliu³¹. E deci foarte corect dacă în inscripție apar în loc de organul reprezentativ cei pe care-i reprezintă³². Conciliile provinciale apar sau sînt presupuse a fi apărut în mai toate provinciile începînd de la Vespasian³³, lucru firesc gîndindu-ne nu numai la oficierea cultului împăratului, ci și la rolul lor în apărarea intereselor provinciilor,

²⁸ Rohden, în *RE* I (1894), 2293.

²⁹ A. von Premerstein, în *Klio*, XI, 1911, p. 355–357.

³⁰ Mommsen, Jung, Weiss, Stein, Groag (cf. n. 10) datează consulatul lui Saturninus în 161. Degrași (*Fastis cons.* p. 45) ezită între 161 și 162.

³¹ Mai avem o informație destul de nesigură în legătură cu P. Furius Saturninus: o piatră de hotar în Africa proconsularis (Cagnat-Merlin, *Inscriptions latines d'Afrique*, 503; *CRAI*, 1921, p. 325). Pe o parte a pietrei avem AVG-G-NN, iar pe cealaltă P-F-S-C-V, citită (*CRAI*, 1921, p. 325) *P(ublii) F(ulvii) S(exti) C(assii) V(alerii)*. Groag (în *PIR* III, F 583) crede că e vorba de P. Furius Saturninus, care ar fi fost african de origine. Dat fiind nomenul său neobișnuit în Africa, nu-i exclus ca P. Furius Saturninus (dacă el este) să fi fost proconsul al provinciei Africa prin a. 173–176, deci după intervalul obișnuit (v. intervalul dintre consulat și proconsulat în sec. II la Thomasson, *op. cit.*, I, p. 30). Atunci ar fi dobîndit și moșia, prin AVG-G-NN înțelegîndu-se M. Aurelius și Commodus.

³² Kornemann (în *Klio*, I, 1901, p. 115) socotește *concilium III Daciae* drept o creație a împăratului Traian. Pe aceeași poziție se situează în ultimul timp și J. Deininger, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit*, München, 1965, p. 118–119.

³³ C. Daicoviciu, în *ActaMN*, III, 1966, p. 153–163.

³⁴ *CIL*, III, p. 229.

³⁵ Printre care Deininger, *loc. cit.*; v. discuția diverselor păreri la C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 155, n. 8. Ne putem întreba, de altfel, pentru ce i-ar fi adus provincialii din Dacia Inferior și Dacia Porolissensis mulțumiri lui P. Furius Saturninus, atunci cînd aveau procuratori prezidiali proprii. În legătură cu conciliul și reorganizarea Daciei în vremea războaielor marcomanice este de menționat părerea lui M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 69: „... principalul întemeierea lui (a conciliului celor trei Dacii) . . . este posibilă și chiar trebuie postulată încă de la data reunirii celor trei provincii pe vremea lui Marcus Aurelius.” Dacă s-a format acum un conciliu care îngloba într-un fel reprezentanții ai celor trei Dacii, el trebuie să fi avut o existență latentă pînă la Severus Alexander.

³⁶ C. Daicoviciu, *loc. cit.*

³⁷ Deininger, *op. cit.*, p. 139; Plinius, *Ep.* VII, 6, 1: *legatus provinciae*; VII, 6, 4: *decretum concilii*; VII, 10, 2: *erit mihi* (sc. Traiano) *curae explorare provinciae voluntatem*. Despre acțiunea intentată lui Varenus Rufus de către bithynieni, cf. Deininger, *op. cit.*, p. 62–63.

³⁸ *CIL*, VI 3835; *CIL*, X 3853; *CIL*, III 8257: *splendidissima et devotissima . . . provincia Moesia Superior*; foarte frecvent apar și *provinciae III Galliae*.

³⁹ Deininger, *op. cit.*, p. 31–32.

iar acolo unde lipsesc lipsa lor poate fi explicată³⁴. Cu toate trăsăturile lor comune conciliile provinciale sînt foarte diferite atît prin importanța lor cît și prin manifestările lor din punct de vedere epigrafic. Astfel, dacă provincia Asia, Galliile și Hispania abundă în inscripții privitoare la activitatea acestei instituții, existența ei în alte provincii nu este de obicei atestată prin izvoare mai bogate decît cele care privesc conciliul din Dacia în sec. II³⁵. Singura excepție în provinciile dunărene o constituie atestarea relativ frecventă a instituției în Dacia începînd din timpul lui Severus Alexander.

După plecarea lui P. Furius Saturninus³⁶ conciliul Daciei Superior așează la Ulpia Traiana, unde se întrunea, cele două (pînă acum) inscripții avînd același text, în semn de mulțumire pentru guvernarea lui blîndă și ca omagiu celor doi împărași³⁷. Provincia îi era recunoscătoare fostului său guvernator atît pentru binefaceri personale, cît și pentru ușurarea tuturor de poveri. Prin *oneribus relevaverit* se poate înțelege înlăturarea fie a unor nedreptăți în repartizarea sarcinilor fiscale, fie a unor corvezi la care vor fi fost supuși provincialii în perioada critică 157–158, aruncîndu-se totodată o lumină asupra atribuțiilor legatului, ale procuratorului financiar și asupra raporturilor dintre ei. Motivele pentru care i se aduc mulțumiri confirmă și deplina liniște care domnea la granițele Daciei în cei trei ani de guvernare ai lui Saturninus³⁸.

IOAN PISO

PVBLIVS FVRIVS SATVRNINVS

(Zusammenfassung)

Im ersten Teil des Aufsatzes wird ein Altarfragment veranschaulicht, das im Frühjahr 1969 in Ulpia Traiana entdeckt wurde, wo es sich zur Zeit im dortigen Museum befindet. Die Inschrift wird mit Hilfe von CIL III 7902, deren Text fast identisch ist, ergänzt. Die Lesung der letzteren Inschrift wird verbessert. So wird die Anzahl der Inschriften, in welchen von P. Furius Saturninus die Rede ist, auf acht erhöht.

Der Verfasser sucht zu beweisen, dass, entgegen der Meinung Hüttls, nicht alle Belege, die Saturninus betreffen, aus dem Jahre 161 stammen. Die Inschriften Nr. 1 und 2 wurden schon im Jahre 160 gestellt. Damit bekommt die andere Ansicht Hüttls, nach der Saturninus der unmittelbare Nachfolger des Statius Priscus ist, eine Bestätigung.

³⁴ Lipsește cu desăvîrșire în Achaia din pricina numeroaselor *koiná* regionale (Deininger, *op. cit.*, p. 35), în Egipt, care are o situație specială în imperiu (Deininger, *ibid.*) și în Cyrenaica. De notat însă că în Creta, care era unită într-o singură provincie cu Cyrenaica, e atestat un *koinón* (Deininger, *op. cit.* p. 34; 83–84). Nu apare în cele două Germanii și Raetia, dar aceasta nu înseamnă că nu există, date fiind puținele știri din alte provincii (v. n. 35).

³⁵ Moesia Superior într-o singură inscripție din sec. III, CIL III 8257 (Deininger, *op. cit.*, p. 119–120); în Moesia Inferior doi *sacerdotes provinciae*, CIL III 7506, 6170 (Deininger, *op. cit.*, p. 120); despre Noricum avem o vagă știre la Cassius Dio, LXXVI, 9, 2; în Britannia Tac., *Ann.* XIV, 31, fiind amintiți și doi patroni, CIL XI 383, CIL XIV 2508; în Dalmația CIL III 12762, fiind amintit și un patron al provinciei, CIL III 12732 (Deininger, *op. cit.*, 116) etc.

³⁶ După Cassius Dio, LVI, 25, 6, Augustus ar fi interzis aducerea de onoruri guvernatorilor înainte de a se fi împlinit 60 de zile de la plecarea lor din provincie. Măcar principiul trebuie să se fi păstrat.

³⁷ V. seriile monetare cu CONCORDIA AVGVSTOR din 161–162 la Cohen³, III, *M. Aurelius*, 45–49; 64; 69–73 și *L. Verus*, 23–52.

³⁸ Despre condițiile excelente în care au avut loc romanizarea și înflorirea provinciei pînă la războaiele marcomanice cf. *TransAnt.*, p. 131–134. Pentru perioada de care ne ocupăm cf. L. Balla, *ActaClassDebr* I, 1965, p. 47.

Der Verfasser ist der Meinung, dass die Bekleidung des Konsulats während der Statthalterschaft in Dacia Superior sich durch das Zunehmen der Wichtigkeit dieser Provinz in Folge der Angriffe der Barbaren in den Jahren 157—158 erklärt. Der Statthalter, dessen Name uns noch unbekannt geblieben ist (CIL, III 1465), der aber ebenfalls das Konsulat während der Statthalterschaft derselben Provinz bekleidet hatte, ist aus dem oben genannten Grunde zwischen den Jahren 162—167 zu datieren.

Einer Annahme C. Daicovicius folgend, versucht der Verfasser auf Grund der Inschriften Nr. 7 und 8, sowie aus den Verhältnissen in anderen Provinzen, das Vorhandensein eines Landtages der Provinz Dacia Superior zu beweisen. Durch Verordnung dieses Landtages sollen die zwei Altare als Dank für die milde Verwaltung des P. Furius Saturninus gestellt worden sein.

Fig. 1. — Fragment de altar din
Ulpiu Traiana (Muzeul arheologic
din Sarmizegetusa).

Fig. 2, a b. — Altar din Ulpia Traiana, CIL, III, 1412 = 7902 (Muzeul din Cluj).

Fig. 3. — Întregirea inscripției fragmentului de altar din fig. 1.